

NÉMETH ANDRÁS

Pedagógiai reformprogramok a gyermekek megmentésére a 20. század fordulóján

Munkánk azt vizsgálja, hogy a 19. és 20. század fordulóján kibontakozó nemzetközi reformdiskurzusok miként jelennek meg a hazai pedagógia világában, azok miként befolyásolták a magyar pedagógiai szakemberek, neveléstudósok és oktatáspolitikusok, a különböző pedagógiai szakmai csoportok, leginkább a népiskolai tanítók szemléletmódját, iskolai munkájuk gyakorlatát, valamint a nevelés kérdései iránt nyitott művelt polgárok és nem utolsósorban a gyermekek jövője iránt elkötelezett szülők gondolkodásmódját. Munkánkban arra keressük a válaszokat, hogy a korszak pedagógiai relevanciájú nemzetközi szinten is jelentkező társadalmi reformmozgalmainak (pl. életreform, higiéniai mozgalom, eugenika, gyermektanulmányok, reformpedagógiai áramlatok) retorikája, szemléletmódja miként jeleníti meg a korszak társadalmi krízisjelenségeinek a nevelésre és gyermekfelfogásra gyakorolt hatását. Ennek kapcsán áttekintjük majd azt is, hogy ezek elemei miként jelennek meg a magyar pedagógiai gondolkodás és a mindennapi gyakorlat világában, miként válnak a pedagógiai szakemberek szaktudásának részévé, és miként jelölik ki annak a normális és az abnormális tengelye mentén kialakuló koordinátáit, gyakorlati elemeit és szimbolikus pedagógiai tereit.

A modern oktatási rendszerek kialakulása a századvég civilizációs krízisének tükrében

A 19. század második felének globális és regionális szinten mind erőteljesebben érvényesülő modernizációs folyamatai az új körülményekhez való tervszerű és kiszámítható alkalmazkodás igényét is felerősítették. Ennek hatására a kibontakozó modern államok államigazgatási szervei a gyors ipari, gazdasági és társadalmi változások koordinálásának és tervezésének fontos intézményeivé válnak. Ennek hatásaként az államigazgatás bürokratikus intézményrendszere mind jobban ellenőrzése alá vonta az állampolgárok életének szinte minden területét: a családi életet, a munkát, az iskoláztatást, sőt még a szabadidős te-

vékenységeket is. Az élet minden aspektusa feletti ellenőrzésre való törekvés természetes velejárója lesz az egyöntetűség, a normaként megkövetelt elvárásnak való megfelelés igénye, amely a társadalmi élet minden területén érvényes közös normák bevezetéséhez vezetett.

A modern államok minden irányú kontrollfolyamatai a 19. század utolsó harmadában egyre erőteljesebben érvényesültek az oktatásügyben is, kiterjedtek az oktatás tervezésére, szerkezeti kereteire, működésének és finanszírozásának területeire. Ennek eredményeként az európai országok mindegyikében kialakultak a kötelező tömegoktatás nemzetállami intézményrendszerei. Az állami iskoláztatás ebben az időszakban általánossá váló modern formája, amely a 16. századi kálvinista és lutheri reformációban gyökerezett, legkorábban Poroszországban került bevezetésre, majd az egységes német nemzetállam megalakulását követően az egész Német Birodalomban elterjedt. Ezt a hatékony formát vagy annak bizonyos rendszerlemeit a 19. század végére számos európai ország átvette. (Burke és Grosvenor, 2008, p. 15–17.)

Az új társadalmi tömegintézményként, egyben professzionális rendszerként megjelenő modern iskola számos látens társadalmi, továbbá állami szinten artikulálódó hatalmi elemet is megjelenített. Rendszerszinten strukturált fegyelmi terei és standardizáló praktikái kijelölték a diákok társadalmi helyét, meghatározták feladataikat, formális munkateljesítményük alapján osztályozták és szelektálták azokat. A kialakuló nemzeti kulturális emlékezeti rendszerek által kialakított aktuális tudáskanonok segítségével megtanították a tanulókat saját nemzeti múltjuk kontextusainak, természeti és társadalmi környezetük, országuk és a világ viszonylatainak koherens értelmezésére is. Az iskolák emellett kijelölték az új nemzeti-polgári hierarchiában elfoglalt helyüknek megfelelő viselkedést, továbbá az azzal együtt járó személyes felelősségüket és feladataikat. Mindez pontosan megtervezett és részleteiben kidolgozott tantervnek megfelelő tanulási folyamatok keretében, speciális taneszközöket és technológiákat felhasználva, kifejezetten erre a célra kialakított iskolai terekben zajlott. Az egyre funkcionálisabban működő tömegiskolák elsődleges célja, hogy biztosítsák tanulóiknak a fenti feladatok minél tökéletesebb teljesítését. Az egyre komplexebbé váló oktatás az alkalmazott didaktikai és módszertani eszközök mellett átformálta az iskolai tereket is, azokban megjelentek az új funkciókhoz kapcsolódó laboratóriumok, művészeti műtermek és tornatermek. Az oktatási költségek tervezése, az iskolaépítés a modern állam elfogadott fontos feladatává vált. Azok tervezésének és kivitelezésének sajátos feladatait és tapasztalatait országos és nemzetközi szinten is egyeztették. A fejlesztési és tervezési folyamatok sikeréhez a gyors tudományos fejlődés is hozzájárult. A szabványosítást és mérést a társadalmi jelenségekre is kiterjesztő pozitívista tudományok térhódítása jelentős mértékben elősegítette a

társadalmi folyamatok és változások tervezésére irányuló szándék megerősödését. A tömegoktatás térhódításával jelentkező új kihívások leküzdésére az épületek gondos tervezése mellett az iskolai személyzet szerepe is megváltozott. Egyre fontosabb tényezővé vált a pedagógusi munka szakszerűsége, ami elvezetett a pedagógusi professziók kialakulásához. Az oktatás fontosságának felértékelődése, illetve az iskolai ügyekkel kapcsolatos tervszerűség és azok fontosságának előtérbe kerülése nyomán az ebben az időben felépülő számos új nagyvárosi iskolaépület a modernizáció és a városi polgári büszkeség szimbólumává vált. (Vö. Burke és Grosvenor, 2008, p. 54.)

A robbanásszerű fejlődés másik pólusát a 19. század végén kibontakozó súlyos társadalmi és mentális krízishelyzet nyomán megjelenő kritikai hangok megerősödése jelentette. A példátlan mértékű ipari és gazdasági fellendülés és az ezzel együtt járó urbanizáció soha nem látott mértékben változtatta meg az emberek és a természeti környezet viszonyát. Átalakította munka- és életkörülményeiket, társas kapcsolataikat és lakásviszonyaikat, a szabadidő, az étkezés és az öltözködés rendjét, a társadalmi szokásokat, a nemek és generációk korábbi viszonyait és a vallás hagyományos mintáit. A lakosság korábban elképzelhetetlen mértékű mobilitása, különösen a vidékről az ipari övezetekbe irányuló migráció, az egyes embereket atomizáló városi életforma egyben a testi megnyilvánulások és a társadalmi élet fegyelmzésének új, a termelésre és a profit növelésére irányuló névtelen hatalmát is jelentette. (Vö. Skiera, 2003, p. 45.)

Azok az ekkor megjelenő, a rapid változások okozta válság feloldására megoldásokat kereső kritikai reformmozgalmak különböző és gyakran egymásnak ellentmondó világképek és értékrendszerek mentén kibontakozó elképzelések laza szöveteiből álltak össze. Egyfelől ezek retorikájában megjelent a pozitivisták tudomány haladással és fejlődéssel kapcsolatos optimizmusa, másfelől feltűntek a modern kor fejlődésgondolatát radikálisan elutasító, a válság kezelésére utópisztikus megoldásokat kereső civilizációkritikai eszmék is. (Krabbe, 1996, 2001; Wolpert, 2001)

A kritikai mozgalmak fenti vonulatához kapcsolódó eszmei közösségek a szellemi válság feltételezett okai, a tudomány, a technika és a racionális gondolkodás ridegsége ellen emelték fel a hangjukat. Szerintük ezek a civilizációs krízis minden bajának okozói, mert feláldozzák az emberi lét hagyományos, természetes, eredeti és ősi értékeit a rejtett, idegen érdekek oltárán. Eszményképeik a Nietzsche nyomán vizionált új hősök: az akarat, az érzelmek, a hősiesség szabad cselekvés új emberei, az élet zseniális alakítói, a művészek, akik saját életmódjuk radikális megváltoztatásával egy új társadalom megteremtői lesznek. A fenti törekvések gyűjtőmedencéje, az úgynevezett életreform-mozgalom az egyéni életmód radikális átalakításával, a „természethez való visszatéréssel”,

az egészséges életmód és táplálkozás, a természetközeli életkörülmények megteremtésével kívánta meggyógyítani a válságban lévő „beteg” nyugati civilizációt. Közös alaphangjuk a századforduló válságára adott reakcióként kifejezte a társadalom széles rétegét jellemző gyökértelenség és otthontalanság érzését. (Barlösius, 1997)

Megállapíthatjuk, hogy ezek a többségi társadalom peremén kialakuló alternatív kritikai reformmozgalmak máig aktuális, napjainkban is létező életszemléletek megjelenítői. Jóllehet ezek később elvesztették forradalmi lendületüket (illetve eszméik később ideológiai munícióként szolgáltak a későbbi 20. századi szélsőséges diktatúrák számára), mind a mai napig megőrizték alapvető céljukat, hogy a kapitalizmuson és a szocializmuson túllépve egy „harmadik út” felé haladjanak, az általuk elképzelt „új ember” jövőbeli világa felé, amelyben mindenki testvérré, egymás barátjává válik. Az „új nevelés”, amelyre a reformpedagógia törekszik, tehát ennek a célnak a legfontosabb eszköze, amely a „gyermeket” egy jobb jövő megtestesítőjévé, egy minden szempontból meggyógyuló új világ letéteményesévé teszi. (Vö. Skiera, 2003, p. 76–80.; Németh és Skiera, 2018)

Az új életreform prófétái azt várták, hogy a társadalom gyökeres reformja a mindennapi életben való újfajta egyéni és kollektív cselekvés révén valósul meg. Az új életelvek követésével a megteremtett harmonikus világból egy testi és lelki betegségtől és rendellenességektől mentes „új emberiség” születne. (Küenzlen, 1994) Ezek a „megváltáselméletek” a természetes életmódra való törekvést hangsúlyozták, amelyen keresztül a modern ember megváltása is elképzelhető. Ezek az elméletek és gyakorlati praktikák sokszínű, társadalmi-politikai, művészeti, vallási, sőt nagyvárosi urbanizációs reformmozgalmakhoz kapcsolódtak. (Németh és Skiera, 2018)

Bár a reformpedagógiai iskolákban elismerték a modern kor technikai eredményeit, ipari vívmányait, ezek a mozgalmak a „gyermeket” meg kívánták megvédeni, illetve megmenteni a modern nemzetállamok tömegiskoláinak gyermekellenes oktatási gyakorlatától. Az életreform és a reformpedagógia tehát kölcsönösen egymásra utalt módon jelentkezett. Egy olyan társadalmi környezetben, amely az életreform elvei szerint működött, új hatékony nevelési koncepciók válnak megvalósíthatóvá. Másik oldalról nézve az életreform elemei sokféleképpen tükröződtek a reformpedagógiában, amelyek biztosítják, hogy a nem túl távoli jövőben egy új társadalom alakuljon ki, amely a természethez való visszatérés révén megváltoztathatja magát az ipari civilizációt is. (Skiera, 2003, 23–99.)

A reformmozgalmak másik pólusát a különböző pozitivisták indíttatású irányzatok alkották, amelyek sokszor a fenti modernizációkritikai utópiákkal

szimbiózisban jelentek meg. A 19. és 20. század fordulóján ezek is számos fontos alapelveket szolgáltatottak a gyermekmentés elképzeléseikhez. Ezek leglátványosabb irányzata az úgynevezett higiéniai mozgalom volt, amelynek munícióját a darwini világ- és emberkép szolgáltatta. A modern higiénia a felvilágosodás óta olyan ismeretanyag gyűjtőmedencéje, amely az embernek a fizikai létezés anyagi feltételeihez való új viszonyát leírva, egyben az egyének és a társadalmi szereplők számára egyaránt érvényes iránymutatást adott e feltételek szabályozására. A 19. századi higiénikusok tudásterületet olyan tágan határozták meg, hogy abban az egészség és a betegség lehetséges okaként minden környezeti tényező megjelenhetett. Vezérelvük a társadalom különböző területére kiterjesztett normalitás volt. Az így megalkotott norma fogalmában összekapcsolódik a kategóriákba sorolás és a kirekesztés, a hovatartozás és a fegyelem, amelyek egy olyan jelentésmezőt alkotnak, amelynek meghatározó eleme a normális és a kóros közötti ellentét. Ebben a rendszerben nem csupán a testi megnyilvánulások, hanem a legkülönbözőbb társadalmi jelenségek is új módon, a szabványosítási kényszernek alárendelve nyerik el értelmességüket. (Sarasin & Tanner, 1998, p. 20.; Sarasin, 2001, p. 17.)

Ebből a nézőpontból a gyermekek megmentése a gyermekek környezetük káros hatásaitól történő védelmét, ezáltal viselkedésüknek az elvárt normák felé irányítását jelentette. Ebből adódóan a normalitás az ekkoriban kibontakozó iskolahigiéné-mozgalomnak is központi fogalmává vált. Ez ebben az esetben egyre inkább az előírható norma teljesülésének mérés általi vizsgálatát jelentette. Olyan mérhető átlag meghatározását, amely kísérleti úton is vizsgálható, illetve igazolható, pl. a különböző teljesítmény-, képesség- és emlékezetvizsgálatok útján. A mozgalom szemléletére erősen hatottak emellett a korban rendkívül népszerű népszerű- és társadalompolitikai fajhigiéniai (eugenikai) tanok is. Az eugenika mint az ember és a társadalom „genetikai javításának” doktrínája és programja versenyben állt az ember nevelésének és a szociális jólét fokozásának programjával. (Vö. Reger, 1991, p. 9.) Később a mozgalom több szociális szempontot is magába foglalt. (Kost, 1983; Stoß, 2000; Freyer, 1998) Az empirikus pszichológia és az ezt megalapozó laikus mozgalomként induló gyermek- és ifjúságkutatás megjelenése további új lendületet adott ezeknek a törekvéseknek, hogy a gyermeki fejlődés különböző veszélyeztető tényezői ellen eredményesen lépjenek fel azáltal, hogy tudományosan megalapozott ismereteket kerestek a gyermekről a gyermeki megnyilvánulásokra gyakorolt kívánt hatás tekintetében.

A magyar szakirodalomban gyermektanulmány elnevezéssel meghonosított szakkifejezés az 1880-as években az Egyesült Államokban kibontakozó, majd hamarosan pedagógiai világmozgalommá formálódó irányzatra vezethe-

tő vissza. Ennek keretében a korszak amerikai pedagógiaelmélet-írói mellett a nevelés gyakorlati szakemberei – elsősorban óvodapedagógusok, népiskolai tanítók és szülők – kezdetben a gyermeki viselkedés szisztematikus megfigyelésével, majd az ekkor kibontakozó kísérleti pszichológia módszereivel kezdtek vizsgálni a gyermeki fejlődés sajátosságait. Tették ezt azzal a céllal, hogy ezek ismeretében hatékonyabb, tervszerűbb, a gyermeki sajátosságokra jobban odafigyelő nevelési gyakorlatot tudjanak kialakítani. A mozgalom gyors nemzetközi sikerét jelzi, hogy az 1890-es évek közepén már a világ 20 országában meghonosodott a gyermektanulmány szemléletmódja. Ebben a munkában a pedagógiai szakemberek, tudósok, óvónők, tanárok, mellett nagy számban kivették a részüket az érdeklődő szülők, különösen az anyák voltak rendkívül aktívak, akik több államban saját „Állami Egyesületeket”, „anyaklubokat” hoztak létre. (Depaepe, 1992, p. 51.)

A mozgalom „vezére”, Stanley Hall az 1888-ban létrehozott worcesteri Clark Egyetemen alapította meg az első Gyermekpszichológiai Intézetet, majd 1892-ben nyári kurzusok keretében kezdte népszerűsíteni az új „komplex gyermek-tudomány” eredményeit. Ennek közéleti fóruma az 1898-ban a szülők számára alapított Hall-klub, amely elsősorban a professzorok feleségeit és azokat a középosztálybeli szülőket vonzotta, akik tudományos alapokon nyugvó nevelést szerettek volna biztosítani a gyermekeiknek. A gyermektanulmányozás legnépszerűbb technikája – az egyes megfigyelt gyermekekre vonatkozó fejlődési információkat tartalmazó jegyzetfüzet vezetése mellett – a napló használata volt. (Depaepe, 1993, p. 147.)

A századforduló után a gyermektanulmányi mozgalomnak a gyermekpszichológia felé nyitó intézményesülése nyomán mind határozottabban érvényesül annak a pozitivista, pragmatista tudományos orientációja. Mind világosabbá vált, hogy a szülőktől és a gyakorló pedagógusoktól nem várható el az igényes tudományos kutatás. Azonban ennek ellenére a szülők és a pedagógiai gyakorlati szakemberek sokat profitálhattak a mind szakszerűbbé váló kutatómunka eredményeiből. Ennek elterjedése felszabadítóan hatott a szülők nevelésfelfogására, illetve a gyermekekkel való foglalkozás tudatosságára, a gyermekekhez való újszerű, elfogadó viszonyulásra is. (Depaepe, 1993, pp. 136–137.)

A szülők, különösen az anyák új, eddig szokatlan „kutatói” pozíciója kapcsolatban állt a századforduló családi életre ható és a hagyományos női szerepeket is gyökeresen átrendező változásaira. A nők hagyományos pozícióit gyökeresen átformáló változások nem hagyták érintetlenül a női életforma egyetlen területét sem. Elsősorban az életreform különböző irányzatainak hatására a társadalmi elit (arisztokrácia és nagypolgárság) és a művelt középosztály nőtagjai előszeretettel foglalkoztak magánéletük különböző tereinek esztétizálásával,

ami megjelent otthoni környezetük esztétikus belső tereinek, mindennapi használati tárgyaiknak a kialakításában. Ezek az új igények a képzőművészet, a szépirodalom és a zene iránti érdeklődés mellett leginkább az öltözködésben és a lakberendezésben jelentek meg. Saját testi megnyilvánulásaik, illetve intim tereik esztétizálásával párhuzamosan megjelent a háztartásvezetés tudományosává válása (pl. az ételek összetétele, az egyes élelmiszerek tápértékének kiszámítása, a háztartás pénzügyeinek intézése során a könyvelés stb.). A hagyományos anyaszerep is megváltozott. Jóllehet továbbra is megmarad az anya hagyományos, a család anyagi és érzelmi belső harmóniájának megteremtésére, illetve a gyermekek nevelésére irányuló szerepe, azonban a korszakra általánossá váló nukleáris család az anya bonyolultabb érzelmi irányító szerepét igényli. Nem véletlen, hogy a magasabban iskolázott nők körében fokozottabban jelentkezik a pszichológia iránti érdeklődés, ami egyben feltételezi a gyermek érzelmi életére irányuló fokozottabb érzékenység megjelenését is. (Plake, 1991, p. 189.)

A gyermektanulmány és annak részeként a gyermekek szülők általi megfigyelése természetesen nem volt kizárólag angolszász jelenség. Az amerikai szakértők sok inspirációt merítettek például Németország eredményeiből. (Hopf, 2000) Az angol-amerikai gyermektanulmány legjellemzőbb vonása – a pedagógiai irányultság mellett – a mozgalmi élet intenzitása volt. A gyermekek megfigyelésére irányuló szülői érdeklődés a 20. század első évtizedeiben szorosan kapcsolódott a szülők és pedagógusok nevelési szakmai szervezeteinek kialakulásához is. Az elkötelezett anyák meg voltak győződve arról, hogy a gyermekneveléshez képezniük kell magukat, ezért határozottan szorgalmazták bizonyos szülőnevelési szaktudás megszerzését és ezáltal az anyaság professzióvá válását. (Depaepe, 1993, p. 158.)

A századfordulón a fenti reformirányzatok mindkét pólusa (a kultúrakritikai, modernizációellenes életreform és a pozitivista tudományosság doktrínáin alapuló) jelentős befolyással volt az európai metropoliszok kritikus reformlitére és az iskolák gyakorló pedagógusaira. Az új évszázad elején általános volt az a meggyőződés, hogy eljött az idő, hogy jelentős változások következzenek be a fennálló társadalmi és gazdasági viszonyokban. A kritikai elit értelmiség tagjai és a pedagógusszakmák képviselői egyaránt meg voltak győződve arról, hogy az iskolák veszélyeztetik a gyermekek természetes fejlődését. Ezért nekik kell megtenniük az első lépéseket, hogy az oktatási intézményekben megteremtésük a gyermekek egészséges fejlődéséhez szükséges feltételeket. Azáltal válnak majd a gyermekek megmentőivé, hogy új feltételeket teremtenek az oktatási intézményekben.

A gyermekek védelme a civilizáció káros hatásaitól, valamint természetes és egészséges fejlődésük biztosítása ezen új szellemi áramlatok képviselői szá-

mára új imperatívusként jelentkezett, eszméik megjelenítésére egy sajátos új szemantikát teremtettek. Egy új stílusú nyelvhasználat jött létre, amelyben a gyermekvédelem és a gyermekek egészséges fejlődéshez való joga normatív és leíró elemmé vált. Ebben az olyan kifejezések, mint a „gyermekvédelem”, „egészséges gyermek” és „természetes fejlődés” szinte a szent szinonimájává váltak. A nyelvhasználatban és a szakmai hozzáállásban bekövetkezett változást hangsúlyozza az a tény, hogy ezek az új szemantikai elemek beépültek a tanárok szakmai ethoszába, és szakmai kommunikációs fórumaik szabályozóelvévé váltak. Ebben az összefüggésben az iskolát olyan társadalmi térként fogták fel, ahol új eszméket lehetett terjeszteni, és így társadalmi fejlődést lehetett elérni. Az új társadalmi és oktatási reformmozgalmak hatására a nyitottság, a rugalmasság és az informális elemek hangsúlyozásának új hulláma egyre erősebben érvényesül az oktatási gyakorlatban is. A pedagógiai gyakorlat új formáinak kialakulása az iskolák tárgyi környezetében is jelentős változást eredményezett. Ennek legfőbb sajátossága, hogy a pedagógiai folyamatok hangsúlya a tanárról a gyermekre helyeződött át. Ahogy a higiéniaról és a pedagógiáról szóló új elképzelések a 20. század első évtizedében Európa-szerte elterjedtek, világossá vált, hogy az iskolaépületek és az iskolabútorok hagyományos formái sem felelnek meg a gyermekek igényeinek. (Garai és Németh, 2021, pp. 262–263.)

Hazai reformkezdeményezések a gyermekek megmentésének szolgálatában

A századforduló magyar társadalmi és pedagógiai reformmozgalmainak fejlődése sajátos módon követte a nemzetközi recepciós folyamatok főbb trendjeit. A század elején a gyermektanulmányozás terén Magyarország Közép-Európa egyik vezető országa volt. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság alapítására hosszabb előkészület után a budai tanítóképző tanára, Nagy László (1857–1931) és munkatársai vezetésével 1906-ban került sor. Nagy László és kollégái, követői – miként a mozgalom külföldi képviselői – a modern pedagógiai-pszichológiai törekvések elterjedésétől várták a magyar pedagógia új alapokra helyezését. (Vö. Depape, 1993, p. 108.) Az egyesület 1907-től jelentette meg „A Gyermekek” című önálló folyóiratát. Míg az egyesület elsősorban a tudományos kutatásokat kívánta ösztönözni, addig a később létrehozott Pedagógiai Múzeum a gyermekrajzok és gyermekmunkák révén kívánt valós képet adni a nagyközönségnek a gyermeki fejlődésről és egyúttal kedvezően hatni a családi nevelésre. A fővárosi központ mellett országsszerte számos fiókegyesület is alakult.

Az 1914-es első országos kongresszust követően az egyesületnek már 4000 tagja volt. (Németh, 1996, pp. 70–71.)

A népiskolai tanítóság elitje, a tanítóképző intézeti tanárok által alapított új egyesület jól jelzi a századforduló jelentős szakmai csoportjának pedagógiai tekintélyét. Ezek megjelenítéséhez kiváló háttérrel nyújtottak Bárczy István polgármester széles körű várospolitikai és pedagógiai reformjai. A századforduló fénykorában a gyermektanulmány jelentős szerepet játszik a budapesti iskolák megreformálására irányuló törekvésekben. A tanítók reflektáltak az új tudományterületeken elért eredményekre, és ennek elemeit beépítették szakmai tudásukba. Szakmai önlegitimációs és emancipációs törekvéseikre utaló munkáikban sajátos módon kapcsolódnak majd össze az életreform és a korai reformpedagógia, továbbá a különböző pozitivistá gyökerű pedagógiai mozgalmak retorikai elemei.

Bárczy István 1906 és 1918 között volt a magyar főváros polgármestere. Bárczy és az őt körülvevő értelmiségiek úgy vélték, hogy egy modern nagyváros irányításának nem csupán a lakosok mindennapi életével kapcsolatos adminisztratív feladatokat kell magában foglalnia, hanem tükröznie kell a társadalmi mobilitás révén a haladás élményét megélni kívánó polgárok törekvéseit is. A Bárczy-korszak reformjai és infrastrukturális beruházásai hozzájárultak ahhoz, hogy Budapest modern világvárossá váljon. Ebben az időszakban számos új, reprezentatív és közfunkciókat betöltő épület épült, amelyek napjainkig jelzik a Bárczy vezetése alatt végbement nagyarányú fejlődést. Hivatali évei alatt korszerűsödött és került köztulajdonba a tömegközlekedés, a világítás, az önkormányzati rendszer és annak igazgatása is. Ezenkívül a polgármester szociális programjának részeként számos kis lakást és iskolát építettek. Az 1910-es években könyvtári hálózatot hoztak létre a köz- és felnőttoktatás előmozdítására. Az általa alapított Fővárosi Könyvtár a korabeli urbanisztikai és társadalomtudományi gyűjteményével fontos szerepet játszott a széles körű programok szellemi megalapozásában is.

A Gyermekek című folyóirat mellett az új pedagógiai eszmék népszerűsítésében fontos szerep jutott az oktatási reformokat népszerűsítő Népművelés című folyóiratnak is. Az 1906-ban indult folyóirat 1918-ig létezett (1912-től nevét Új Életre változtatták), és a fővárosi pedagógusoknak és a századforduló reformértelmiségének fontos szakmai fóruma volt. Emellett a Bárczy-program kultúrpolitikai intézkedéseit és oktatási reformkezdeményezéseit is népszerűsítette, hiszen maga a főpolgármester is részt vett a folyóirat elindításának előkészítésében. A folyóirat nemcsak a gyermektanulmány és a kísérleti pszichológia hazai képviselőinek, hanem a magyar életreform-mozgalom képviselői számára is publikációs lehetőséget kínált. A szerzők között az anarchizmus és a szín-

dikalizmus iránt elkötelezett értelmiségiek éppúgy megtalálhatók voltak, mint Tolsztoj tanítványai és a magyar szecesszió különböző irányzatainak számos követője. Hasonlóképpen fontos szerepet játszottak a gödöllői művésztelep képviselői a folyóirat indulását követő első időszakban a publikációs tevékenységben. (Németh & Garai 2021, pp. 265–266.; Németh, 2012, p. 109.)

1911 és 1915 között jelent meg a korszak legfontosabb pedagógiai munkája, az első pedagógiai lexikonsorozat az általános iskolai tanárok számára, a *Néptanítók Enciklopédiája*. A kézikönyvben sokoldalúan követhetjük nyomon a munkánk korábbi fejezetében bemutatott nemzetközi társadalmi és pedagógiai reformmozgalmak hatását. A szakenciklopédiában több mint 80 címszó foglalkozik az iskolai higiéniai mozgalom témaköreivel. Ezek bemutatják például az osztályterem elhelyezkedésével, nagyságával, berendezésével, a padok formájával és méretével, a testtartás kérdéseivel, a pihenőhelyek és a mellékhelyiségek kialakításával kapcsolatos tudnivalókat. Emellett részletesen tárgyalják a gyermekekre leselkedő különböző „testi” veszélyeket (fertőző betegségek, járványok, az osztályterem megfelelő szellőztetése, a testi higiénia, az iskolai fürdő). A másik normalizáló elem a gyermek testi egészségét befolyásoló veszélyekre (helytelen testtartás, annak korrekciója a megfelelő testgyakorlás által) fókuszál. Külön fejezetben esik szó a kor egyik alapvető testi veszélyforrását jelentő tüdővészről, annak gyógyításáról, iskolai megelőzéséről. A testi veszélyek megelőzéséről szólnak az iskolai egészségügy témakörei (tanulók és tanárok betegségei, az iskolai egészségügy, az egészséges tanuló testi jellemzői: testméret, testtartás, látási és hallási képességek, vérszegénység). (Vö. Németh, 2012, p. 110.; Németh, 2010)

Az eugenikai megközelítés szintén feltűnik az enciklopédia különböző társadalmi veszélytényezőkkal foglalkozó témáiban. A gyermekeket érintő további veszélyeztető tényezők között szerepel az alkoholizmus – a gyermekek a kocsmában, továbbá a dohányzás és a dohányzó gyermek, az erkölcsi gyengeelméjűség, majd a bűnöző gyermek címszavak. Számos további címszó foglalkozik ezen veszélyek elhárításának különböző módozataival, kiemelve a néptanító fontos szerepét az erre irányuló tevékenységben. A javasolt terápia horizontja a szülői értekezlettől a templomba járáson át a patronálásig, illetve a szexuális nevelésig terjed.

Ahhoz, hogy a népiskola szakembere megfelelő hatékonysággal tudja felvenni a harcot a gyermeki fejlődést hátráltató különböző abnormális hatásokkal, veszélytényezőkkel, ahhoz, hogy kívánatos módon tudja befolyásolni a gyermeki megnyilvánulásokat, tudományosan megalapozott gyermekismertetre van szüksége. Ehhez az orvostudomány és az iskolai higiéniai mozgalom mellett a gyermek- és ifjúságtanulmány nyújthat segítséget. Így az iskolai higi-

éniai mozgalom mellett az enciklopédia második legnagyobb címszócsoportja (mintegy 60) a gyermektanulmány és az experimentális pszichológia, továbbá Meumann és Lay experimentális pedagógiája. A korszaknak a modern fejlődés válságjelenségeit bemutató és kritizáló reformmozgalmai, mindenekelőtt az életreform hatásai szintén termékeny talajra találtak a néptanítók körében is. Ennek hatását tükrözi az a retorikai elem, amely szerint az iskola inadekvát tevékenysége maga is veszélyezteti az egészséges, tehát a normális gyermeki fejlődést, így a néptanító egyik fontos feladata a gyermekek megmentése. Ennek tulajdonítható, hogy a reformpedagógia szemantikája fontos szerephez jutott a modern néptanítói szaktudás létrejöttében is. A munkában számos olyan címszóval találkozunk, amelyek a korai reformpedagógia és az életreform hatására utalnak. Az enciklopédia arra törekszik, hogy a modern kor megkívánta néptanítói feladatok megoldásához felvonultassa a különböző hazai és külföldi reformkezdeményezéseket is. Ebben a kontextusban jelennek meg az ezekhez a törekvésekhez kapcsolódó újabb pedagógiai irányzatok (Abbotsholme, École des Roches, Landerziehungsheim, Reformschule, Parker-Schule, Arbeitsschule, Waldschule, Pfadfinder). (Németh, 2002, p. 112.; Németh, 2010)

A pedagógiai identitást legitimáló régi szereplőket új hősök váltják fel. Ezek a kísérleti tudományosság képviselői, továbbá a korszak társadalmi és életreform-mozgalmainak, illetve művészeti és életreform-irányzatainak, pedagógiai mozgalmainak emblematikus alakjai (Bain, Comte, Ferrer, Ibsen, Ruskin, Otto, Tolsztoj, Schopenhauer, Spencer), a kísérleti pszichológia és pedagógia képviselői (Ebbinghaus, Wundt, Meumann, Lay). Ezek a hősök készítik majd elő a gyermek évszázadát, a boldog gyermekkort. Megmutatják majd azokat a biztos módszereket, amelyek a gyermekek megmentéséhez szükségesek. Ezek a gyermekekre vonatkozó új ismeretek teszik majd lehetővé az iskola és nevelés gyermekléptékűvé válását, amelyek a gyermekkori veszélytényezőket is megszüntetik majd. (Németh, 2012, p. 113.; Németh, 2010)

Összegzés

Az elmondottak alapján megállapíthatjuk, hogy a „gyermekek megmentésére” szerveződő különböző nemzetközi pedagógiai és kritikai reformmozgalmak jelen vannak a századforduló hazai pedagógiai gondolkodásában is. Ezeknek jelentős szerepe volt az ebben az időben kialakuló modern pedagógiai szaktudás és tömegiskola megteremtésében. Ez különböző, néha egymással látszólag szembenálló elemekből épül fel. Megalapozásukban fontos szerephez jutottak az amerikai gyökerű, a századforduló táján virágkorukat

elő pozitívista orientációjú mozgalmak (higiéniai diskurzus, experimentális pedagógia, gyermektanulmány). Ugyanakkor megjelenik az ezekkel szembenálló kultúrakritikai reformmozgalmak (életreform, reformpedagógia) retorikája is. A kor pedagógiai világának sajátos jelensége, hogy ezek együttesen alapozzák meg az új pedagógiai szaktudás tartalmi és formai elemeit. Ebben a folyamatban az életreform általános érvényű megmentésmotívuma erőteljes pedagógiai töltettel kiegészülve a gyermek megmentésének metaforájaként jelenik meg. Jóllehet az új szakmai tudás ideológiai, etikai motívumait a különböző pedagógiai reformmozgalmak által is reflektált, az életreform retorikai elemeire visszavezethető megmentésmotívuma biztosítja, azonban ennek előfeltétele nem kizárólag a szakmai elhivatottság volt, hanem ahhoz szükséges a gyakorlati kompetenciaként megszerzett gyermekismeret is, amely az empirikus alapokon nyugvó pedagógia és pszichológia, illetve a gyermektanulmány eredményeire épült.

Irodalom

- Barlösius, E. (1997): *Naturgemäße Lebensführung: Zur Geschichte der Lebensreform um die Jahrhundertwende*. Campus, Frankfurt, New York.
- Burke, C. & Grosvenor, I. (2008): *School*. Reaktion Books, London.
- Depaepe, M. (1993): *Zum Wohl des Kindes. Pädologie, pädagogische Psychologie und experimentelle Pädagogik in Europa und den USA, 1890-1940*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.
- Freyer, M. (1998): *Das Schulhaus: Entwicklungsetappen im Rahmen der Geschichte des Bauern- und Bürgerhauses sowie der Schulhygiene*. Wissenschaftsverlag Rothe, Passau.
- Garai, I. & Németh, A. (2021): Social and educational movements and their impact on the school building programme in Budapest in around 1900. *Historia y memoria de la educacion*, 7 13. sz. 249–284. DOI: 10.5944/hme.13.2021.27085
- Hopf, C. (2004): *Die experimentelle Pädagogik. Empirische Erziehungswissenschaft in Deutschland am Anfang des 20. Jahrhunderts*. Klinkhardt, Bad Heilbrunn.
- Kost, F. (1983): Die „Normalisierung“ der Schule. Zur Schulhygienebewegung in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Zeitschrift für Pädagogik*, 30 1. sz. 769–782.

- Krabbe, W. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform: Strukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Krabbe, W. (2001): Die Lebesreformbewegung, In: Buchholz, K. et al. (szerk.): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben*. Häusser Verlag, Darmstadt, 25–30.
- Küenzlen, G. (1994): *Der Neue Mensch: Eine Untersuchung zur säkularen Religionsgeschichte der Moderne*. Fink, München.
- Németh, A. (1996): *A reformpedagógia múltja és jelene*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Németh, A. (2010): Die Konstruktionsprozesse des „normalen“ Fachwissen von Volksschullehren in Ungarn am Beispiel der Enzyklopedie des Volksschulunterrichts um 1913–1915. In: Nóbik, A. & Pukánszky, B. (szerk.): *Normalität, Abnormalität und Devianz: Gesellschaftliche Konstruktionsprozesse und ihre Umwälzungen in der Moderne*. Peter Lang, Frankfurt am Main, 13–26.
- Németh, A. (2012): *Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945 – nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciós hatások*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- Németh, A. & Skiera, E. (2018): Az életreform múltja és jelene. Elvágódás az érzelmi ridegség elidegenedett világából. In: Németh A. & Skiera E. (szerk.): *Rejtett történetek: az életreform mozgalmak és a művészetek*. Műcsarnok, Budapest, 19–70.
- Németh, A. (2019): A modern magyar néptanítói szaktudás kialakulása a 20. század elején. In: Baska, G., Hegedűs, J. & Szabó, Z. A. (szerk.) *Visszhangzó századok: Tanulmányok, ünnepi írások Szabolcs Éva tiszteletére*. ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar (ELTE PPK), L'Harmattan Kiadó, Budapest, 239–253.
- Plake, K. (1991): *Reformpädagogik. Wissenssoziologie eines Paradigmenwechsels*. Wachsmann, Münster, New York.
- Reyer, J. (1991): *Alte Eugenik und Wohlfahrtspflege. Entwertung und Funktionalisierung der Fürsorge vom Ende des 19. Jahrhunderts bis zur Gegenwart*. Lambertus, Freiburg.
- Sarasin, P. (2001): *Reizbare Maschinen. Eine Geschichte des Körpers 1765–1914*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Sarazin, P. & Tanner, J. (1998, szerk.): *Physiologie und industrielle Gesellschaft. Studien zur Verwissenschaftlichung des Körpers im 19. und 20. Jahrhundert*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

- Skiera, E. (2006): Über den Zusammenhang der Lebensreform und Reformpädagogik. In: Skiera, E., Németh A. & Mikonya Gy. (szerk.): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa*. Gondolat Kiadó, Budapest, 22–47.
- Skiera, E. (2003): *Reformpädagogik in Geschichte und Gegenwart: Eine kritische Einführung*. Oldenbourg, München.
- Stoß A. M. (2000): *Pädagogik und Medizin. Ihre Beziehungen in „Gesundheitszerziehung“ und wissenschaftlicher Pädagogik 1779-1933*. Deutscher Studien Verlag, Weinheim.